

ยุทธศาสตร์การจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาคุณลักษณะที่พึงประสงค์ตามแนวคิดปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงสำหรับนักเรียนนอกกระบวน และการศึกษาตามอัธยาศัยในภาคตะวันออกของประเทศไทย

Education Management Strategies for Developing the Desirable Characteristic of Students According to the concept of Sufficiency Economy Philosophy for Non-Formal and Informal Education in the Eastern Region of Thailand

รวีช ชาญรักษ์ และ รองศาสตราจารย์ ดร. กวีวัฒน์ ปิตยานนท์

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้ศึกษายุทธศาสตร์การจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาคุณลักษณะที่พึงประสงค์ตามแนวคิดปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง และทดลองใช้กับนักเรียนนอกกระบวนของศูนย์การเรียนรู้ชุมชนบ้านศรีนาวา จำนวน 40 คน ใช้วิธีการวิจัยแบบผสมผสาน โดยใช้แบบสอบถามและการเสวนากลุ่มย่อย ผลการวิจัยพบว่า ยุทธศาสตร์การจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาคุณลักษณะที่พึงประสงค์ได้ 4 ยุทธศาสตร์ ประกอบด้วย (1) การส่งเสริมสนับสนุนให้เกิดการปฏิบัติอย่างจริงจัง (2) การพัฒนากระบวนการคิดเป็นอย่างต่อเนื่อง (3) การจัดและส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ที่หลากหลาย และ (4) การพัฒนาทักษะการแสวงหาความรู้ แต่ละยุทธศาสตร์พบว่า การปฏิบัติของนักศึกษาก่อนได้รับความรู้ปฏิบัติอยู่ในระดับปานกลาง หลังได้รับความรู้ มีการปฏิบัติอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบก่อนและหลังได้รับความรู้ พบว่า พฤติกรรมของนักศึกษามีการอ้อมอ้อมในรูปแบบต่างๆ ก่อนได้รับความรู้ และมีการปฏิบัติอยู่ในระดับปานกลาง เมื่อได้รับความรู้ ปฏิบัติอยู่ในระดับมากที่สุด ผลการทดลองใช้ยุทธศาสตร์การจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาคุณลักษณะที่พึงประสงค์พบว่า พฤติกรรมของนักศึกษา กศน. แสดงให้เห็นว่า หลังจากได้รับความรู้แล้วนักศึกษสามารถนำความรู้ไปปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้จริงและสามารถนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อตนเอง ครอบครัวและชุมชนได้อีก

คำสำคัญ: ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง, ยุทธศาสตร์, การจัดการศึกษานอกกระบวน

Abstract

This research study aimed to develop desirable characteristic traits of students in line with the Sufficiency Economy Philosophy for non-formal and informal education in the eastern region of Thailand. The study was undertaken through a try out on a strategic model for educational development of desirable characteristic traits comprising of 4 strategies as follows: (1) promoting skills and abilities of the students before providing knowledge, (2) development of continuing process of thinking, (3) promoting varieties of learning process and, (4) promoting development of knowledge skills among students. The research results provided the basis in analyzing the attitudes of students in non-formal and informal education. It

showed that subsequent to the achievement of knowledge by the students, the resulting skills acquired were applied in their daily lives. Moreover, the 22 characteristic traits developed by the sampling group were beneficial not only to the students themselves but also to their families and their communities as a whole.

Keyword: sufficiency economy, strategy, Thailand

ความนำ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช เสด็จขึ้นเถลิงถวัลราชสมบัติ เมื่อวันที่ 9 มิถุนายน พ.ศ. 2489 (คู่มือเฉลิมพระเกียรติครองราชย์ 60 ปี, 2552) ขณะทรงมีพระชนมายุ 18 พรรษา นับตั้งแต่ต้นรัชกาลเป็นต้นมา ทรงแสดงให้เห็นว่าพระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ที่ไม่เหมือนกษัตริย์ทั่วไปในยุคใหม่นี้ ทรงปลูกข้าวเพาะพันธุ์ข้าว เพาะพันธุ์ปลา และเลี้ยงวัว ในบริเวณพระราชวัง โปรดการเสด็จพระราชดำเนิน บุกน้ำ ลุยโคลนเพื่อสำรวจพื้นที่การก่อสร้างโครงการชลประทาน ทรงเป็นผู้นำในการคิดค้นเทคนิคในการบำบัดน้ำเสียโดยใช้กังหันลม และการทำฝนเทียม โดยการพ่นสารเคมีให้เมฆอ้วนขึ้นจนกลายเป็นเมฆฝน พระองค์ทรงใช้เวลาส่วนใหญ่ในการเสด็จพระราชดำเนินไปทั่วประเทศ เพื่อเยี่ยมเยียนทุกข์สุขของราษฎร ริเริ่มโครงการพัฒนาต่าง ๆ และติดตามผลอย่างใกล้ชิด ตลอดระยะเวลาที่ทรงครองราชย์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงนำสิ่งที่ทรงเรียนรู้จากโครงการเหล่านี้ มาใคร่ครวญอย่างลึกซึ้ง และสรุปเป็นข้อคิดเกี่ยวกับหลักคุณธรรมที่จำเป็นในด้านต่าง ๆ ตั้งแต่ช่วงปี 2513 เป็นต้นมา ทรงมีพระราชดำรัสและพระบรมราโชวาท เกี่ยวกับข้อคิดเหล่านี้ต่อพสกนิกรของพระองค์ในหลายโอกาส ระยะเวลาแรก ๆ ทรงสอดแทรกในพระบรมราโชวาทที่พระราชทานในพิธีพระราชทานปริญญาบัตรแก่ผู้สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยต่าง ๆ และระยะต่อมา เป็นพระราชดำรัสที่พระราชทานโดยตรงต่อคณะบุคคลต่าง ๆ ที่เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ตลอดจนต่อพสกนิกรทั้งประเทศ ผ่านโทรทัศน์ พระราชดำรัสต่าง ๆ ส่วนหนึ่งจะเกี่ยวกับหลักการทั่วไปในการดำรงชีวิต เช่น ความสำคัญของการเรียนรู้ คุณธรรม ความพากเพียร

ความอดทน นอกจากนั้นยังทรงให้ข้อสังเกตเกี่ยวกับการพัฒนาทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติ

การพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ ตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงเริ่มดำเนินการครั้งแรกในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (2540-2544) ที่ยึดเอาคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา การพัฒนาเศรษฐกิจที่ได้นั้นจะต้องให้ผลพวงของการพัฒนาตกอยู่กับคนส่วนใหญ่ของประเทศ ในช่วงการเตรียมแผนพัฒนาฉบับที่ 8 คือประมาณกลางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 (2535-2539) ได้มีการสรุปผลการพัฒนาประเทศในช่วงเวลา 33 ปีที่ผ่านมา สรุปได้ว่า “เศรษฐกิจดี สังคมมีปัญหา การพัฒนาไม่ยั่งยืน” สาระสำคัญของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 มิได้ต่างจากพระราชดำรัสเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ได้พระราชทานไว้ในระยะแรก ๆ ที่ทรงเน้นว่า

การพัฒนาประเทศต้องทำตามลำดับขั้น คือจะต้องทำให้ทุกคนพอมีพอกินก่อนแล้วจึงจะพัฒนาในลำดับที่สูงขึ้นต่อไป ในปี 2542 เป็นปีที่เริ่มวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (2545-2549) ได้มีการดำริว่าจะอัญเชิญพระราชดำรัสเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นวิสัยทัศน์ของแผนพัฒนาจึงได้มีการศึกษาอย่างเป็นระบบ และได้รับพระราชทานคำจำกัดความอย่างเป็นทางการจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวว่า “เศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญาชี้ถึงแนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับ ตั้งแต่ครอบครัว ระดับชุมชน จนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนาและการบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลาง โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้ก้าวทันต่อยุคโลกาภิวัตน์ ความพอเพียง หมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล

รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควรต่อการมีผลกระทบใด ๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายใน ทั้งนี้จะต้องอาศัยความรอบรู้ ความรอบคอบและระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการต่าง ๆ มาใช้ในการวางแผนการดำเนินงานทุกขั้นตอน และขณะเดียวกันจะต้องเสริมพื้นฐานจิตใจของคนในชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎี และนักธุรกิจในทุกระดับให้มีจิตสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต และให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตอยู่ด้วยความอดทน ความเพียร มีสติปัญญา และความรอบคอบเพื่อให้สมดุลพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว กว้างขวาง ทั้งทางด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี” (มหาวิทยาลัยอบลราชธานี, [ม.อบ.], 2550, หน้า 3)

ในส่วนของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550-2554) ได้นำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาเป็นหลักยึดในการพัฒนาประเทศเพื่อมุ่งสู่การเป็น “สังคมอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกัน” รัฐบาลภายใต้การนำของนายกรัฐมนตรีพลเอกสุรยุทธ์ จุลานนท์ ได้น้อมนำปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นนโยบายหลักในการพัฒนาประเทศ และกระจายนโยบายด้านเศรษฐกิจพอเพียงให้กระทรวงต่าง ๆ นำไปสู่การปฏิบัติให้เกิดเป็นรูปธรรมในสังคมชุมชนและท้องถิ่น ในส่วนของกระทรวงศึกษาธิการได้กำหนดเป้าหมายในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงในระยะ 5 ปี ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 (2550-2554) แบ่งออกเป็น 3 ระยะ ได้แก่

ระยะที่ 1 ปี 2550 กำหนดให้สถานศึกษาที่สามารถเป็นแบบอย่างในการจัดกระบวนการเรียนการสอน และการบริหารจัดการตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ไม่ต่ำกว่า จำนวน 80 แห่ง

ระยะที่ 2 ปี 2551-2552 พัฒนาและขยายเครือข่ายสถานศึกษาที่เป็นแบบอย่างในการจัดกระบวนการเรียนการสอนและการบริหารจัดการตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ทุกจังหวัดเป็นจำนวน 800 แห่ง

ระยะที่ 3 ปี 2553-2554 พัฒนาให้สถานศึกษาสามารถนำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ไปใช้จัดกระบวนการเรียนการสอนและการบริหารที่เหมาะสมกับบริบทของแต่ละสถานศึกษาได้ครบทุกแห่งทั่วประเทศ (กระทรวงศึกษาธิการ, [ศธ.], 2550, หน้า 3)

อย่างไรก็ตาม ขณะนี้ยังไม่มีความชัดเจนว่า สถานภาพของประเทศไทยที่จะพัฒนาไปสู่ทิศทางการเป็นสังคมเศรษฐกิจพอเพียงอยู่ ณ จุดใด ความเข้าใจต่อความหมาย เป้าหมายรูปแบบการบริหารจัดการ รวมทั้งยุทธศาสตร์ของหน่วยงานแต่ละองค์กร ยังเป็นปัญหาอีกประการหนึ่ง โดยเฉพาะประชาชนในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งกลุ่มเป้าหมายส่วนใหญ่อยู่ในแรงงานภาคอุตสาหกรรมและเกษตรกรรม ผู้วิจัยจึงประสงค์ศึกษาเพื่อกำหนดยุทธศาสตร์การจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาคุณลักษณะที่พึงประสงค์ ตามแนวคิดปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง มาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตในการพัฒนาคนในสังคมภาคตะวันออกเฉียงเหนือให้ไปสู่สังคมอยู่ดีมีสุข และถือเป็นส่วนหนึ่งในการช่วยขับเคลื่อนการดำเนินงานตามแนวคิดปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ให้สำเร็จลุล่วงตามแนวคิดดังกล่าวได้

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อสังเคราะห์คุณลักษณะที่พึงประสงค์ตามแนวคิดปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง สำหรับนักศึกษา การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย
2. เพื่อกำหนดยุทธศาสตร์การจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาคุณลักษณะที่พึงประสงค์ตามแนวคิดปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง สำหรับนักศึกษากการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย
3. เพื่อศึกษาผลการทดลองใช้ยุทธศาสตร์การจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาคุณลักษณะที่พึงประสงค์ตามแนวคิดปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง สำหรับนักศึกษากการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย

วิธีการดำเนินการวิจัย

เป็นการวิจัยแบบผสมผสาน

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากร แบ่งเป็น 3 กลุ่ม ประกอบด้วย กลุ่มที่ 1 ใช้สำหรับการศึกษาในขั้นตอนที่ 1 ได้แก่ประชากรที่ใช้สำหรับหาคุณลักษณะที่พึงประสงค์ตามแนวคิดปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงสำหรับนักศึกษาการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ประกอบด้วยผู้อำนวยการศูนย์การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยอำเภอ จำนวน 73 คน ครูศูนย์การเรียนชุมชน จำนวน 346 คน และนักศึกษาการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยระดับมัธยมศึกษาตอนปลายวิธีเรียนแบบพบกลุ่ม จำนวน 41,458 คน

กลุ่มที่ 2 ใช้สำหรับขั้นตอนที่ 2 ในการเสวนากลุ่มย่อย ประกอบด้วยครูศูนย์การเรียนชุมชนอำเภอบ้านค่าย จำนวน 1 คน และนักศึกษาการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย จำนวน 22 คน เพื่อกลั่นเป็นร่างยุทธศาสตร์สำหรับพัฒนาคุณลักษณะที่พึงประสงค์ตามแนวคิดปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

กลุ่มที่ 3 ใช้สำหรับขั้นตอนที่ 3 ได้แก่ประชากรที่ใช้สำหรับการทดลองยุทธศาสตร์ ได้แก่ นักศึกษาการศึกษานอกระบบ ระดับมัธยมศึกษาตอนปลายของศูนย์การเรียนชุมชนบ้านศรีนาวา อำเภอเมืองจังหวัดนครนายก ที่ลงทะเบียนเรียนในภาคเรียนที่ 1/2553 จำนวน 40 คน

กลุ่มตัวอย่าง ประกอบด้วย 3 กลุ่ม

กลุ่มที่ 1 ใช้ในขั้นตอนที่ 1 สำหรับหาคุณลักษณะที่พึงประสงค์ตามแนวคิดตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ใช้ตารางการกำหนดกลุ่มตัวอย่างของ Krejcie and MorGan ได้กลุ่มตัวอย่าง ดังนี้

1. ผู้อำนวยการศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนอำเภอ จำนวน 73 คน
2. ครูศูนย์การเรียนชุมชน จำนวน 304 คน
3. นักศึกษาการศึกษานอกโรงเรียน 3,079 คน

กลุ่มที่ 2 ใช้ในขั้นตอนที่ 2 สำหรับเสวนากลุ่มย่อยเฉพาะ (focus groups) เพื่อกลั่นเป็นร่างยุทธศาสตร์เพื่อพัฒนาคุณลักษณะที่พึงประสงค์ตามแนวคิดปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงฯ โดยวิธีเฉพาะเจาะจง จำนวน 16 คน ได้แก่ ศูนย์การเรียนชุมชนอำเภอบ้านค่ายจังหวัดระยอง ซึ่งเป็นศูนย์การเรียนรัฐศูนย์เศรษฐกิจพอเพียงต้นแบบ

กลุ่มที่ 3 ใช้ในขั้นตอนที่ 3 สำหรับการทดลองยุทธศาสตร์การจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาคุณลักษณะที่พึงประสงค์ตามแนวคิดปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงฯ จำนวน 30 คน โดยวิธีเจาะจง

การดำเนินการวิจัยแบ่งเป็น 3 ขั้นตอน ขั้นตอนที่ 1 เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลของผู้ตอบแบบสอบถาม ได้แก่ ข้อมูลทั่วไป ความคิดเห็นเกี่ยวกับ คุณลักษณะที่พึงประสงค์ตามแนวคิดปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงฯ และวิเคราะห์แบบสอบถามปลายเปิดจำนวน 3 ข้อ ขั้นตอนที่ 2 นำคุณลักษณะที่พึงประสงค์ตามแนวคิดปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงฯ ที่ได้จากแบบสอบถามชนิดเลือกตอบที่มีระดับความคิดเห็นตั้งแต่ 4.51-5.00 และแบบสอบถามชนิดปลายเปิดที่มีความสอดคล้องกัน ทั้ง 3 กลุ่มไปกำหนดเป็นประเด็นในการจัดทำกลุ่มย่อยเฉพาะ (focus groups) เพื่อกำหนดเป็นร่างยุทธศาสตร์ฯ และนำร่างยุทธศาสตร์ฯ ไปให้ผู้ทรงคุณวุฒิให้คำแนะนำและตรวจสอบความถูกต้องตามหลักวิชาการและสร้างแบบทดสอบเพื่อวัดพฤติกรรมของนักศึกษาตามประเด็นยุทธศาสตร์ ขั้นตอนที่ 3 การนำยุทธศาสตร์ฯ ไปทดลองใช้โดยการสร้างแบบประเมินวัดพฤติกรรมของผู้เรียน

ผลการวิจัย

1. ผลจากการสังเคราะห์ คุณลักษณะที่พึงประสงค์ตามแนวคิดปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงสำหรับนักศึกษา กศน.พบว่า อยู่ในระดับมากทุกด้าน และเมื่อนำมาพิจารณาเป็นรายข้อพบว่ากลุ่มตัวอย่างมีความเห็นเกี่ยวกับคุณลักษณะที่พึงประสงค์ตามแนวคิดปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงสำหรับนักศึกษา กศน.มากที่สุดมีจำนวน 21 ข้อ ได้แก่ (1) เป็นตัวอย่างที่ดีในด้านความพอประมาณ (2) มีการอ้อมทวิพินในรูปแบบต่าง ๆ (3) ใช้ของที่ผลิตในประเทศไทย (4) ใช้จ่ายอย่าง

ประหยัดไม่ฟุ่มเฟือย (5) มีความตระหนักรู้ในการประหยัดพลังงาน (6) บริโภคในสิ่งที่จำเป็นประโยชน์ต่อร่างกาย (7) รู้จักคิด วิเคราะห์ และใช้เหตุผลในการตัดสินใจ (8) มีความสามารถในการแสวงหาความรู้ใหม่ๆ (9) มีความสามารถในการใช้เหตุผล (10) ควบคุมอารมณ์ได้ดีและปรับตัวเข้ากับผู้อื่นได้ (11) ยึดมั่นและศรัทธาในศาสนาที่ตนเองนับถือ (12) มีนิสัยใฝ่เรียน ใฝ่รู้ (13) มีน้ำใจเป็นนักกีฬา รู้แพ้ รู้ชนะ (14) มีระเบียบ วินัย เคารพกฎหมายบ้านเมือง (15) ความสามารถในการพึ่งตนเองได้ในทุกกรณี (16) ดำเนินชีวิตด้วยความไม่ประมาท (17) มีทักษะในการเรียนรู้ การสื่อสาร (18) มีความสามารถในการประยุกต์ใช้ความรู้ให้เกิดประโยชน์ (19) มีความขยัน ประหยัด อดทนต่อความเหน็ดเหนื่อย ความลำบาก (20) ประพฤติปฏิบัติตนเป็นที่ยอมรับของบุคคลทั่วไป (21) ศรัทธาและยึดมั่นค่านิยมในค่านิยมที่อสังคยสุจริต (22) ศรัทธาในปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

2. ผลจากการสังเคราะห์ร่างยุทธศาสตร์การจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาคุณลักษณะที่พึงประสงค์ตามแนวคิดปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงสำหรับนักศึกษา กศน.โดยวิธีเสวนากลุ่มย่อย กลุ่มนักศึกษาที่ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน อ.บ้านค่ายจำนวน 16 คน ได้ยุทธศาสตร์ 4 ยุทธศาสตร์ ดังนี้

ยุทธศาสตร์ที่ 1 การส่งเสริมสนับสนุนให้เกิดการปฏิบัติอย่างจริงจัง การปฏิบัติของนักศึกษาก่อนได้รับความรู้ ปฏิบัติอยู่ในระดับ ปานกลาง หลังจากการได้รับความรู้ นักศึกษาปฏิบัติอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบก่อนและหลังได้รับความรู้ พบว่า พฤติกรรมของนักศึกษาที่มีการออมทรัพย์ในรูปแบบต่างๆ จากก่อนได้รับความรู้ ปฏิบัติอยู่ในระดับปานกลาง เมื่อได้รับความรู้ นักศึกษา ปฏิบัติอยู่ในระดับมากที่สุด

ยุทธศาสตร์ที่ 2 การพัฒนากระบวนการคิด เป็น การปฏิบัติของนักศึกษาก่อนได้รับความรู้ ปฏิบัติอยู่ในระดับปานกลาง หลังจากการได้รับความรู้ นักศึกษาปฏิบัติอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบก่อนและหลังได้รับความรู้ พบว่า พฤติกรรมของนักศึกษาที่มีการเสนอความคิดเห็นในห้องเรียน จากก่อนได้รับความรู้ ปฏิบัติอยู่ในระดับปานกลาง เมื่อได้รับความรู้ นักศึกษา ปฏิบัติอยู่ในระดับมากที่สุด

ยุทธศาสตร์ที่ 3 การจัดและส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ที่หลากหลาย การปฏิบัติของนักศึกษาก่อนได้รับความรู้ ปฏิบัติอยู่ในระดับปานกลาง หลังจากการได้รับความรู้ นักศึกษาปฏิบัติอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบก่อนและหลังได้รับความรู้ พบว่า พฤติกรรมของนักศึกษาที่มีการจัดทำโครงการเกี่ยวกับปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงจากก่อนได้รับความรู้ ปฏิบัติอยู่ในระดับปานกลาง เมื่อได้รับความรู้ นักศึกษาปฏิบัติอยู่ในระดับมากที่สุด และนักศึกษามีการศึกษาดูงานด้านปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ก่อนได้รับความรู้ อยู่ในระดับปานกลาง เมื่อได้รับความรู้ อยู่ในระดับมากที่สุด

ยุทธศาสตร์ที่ 4 การพัฒนาทักษะการแสวงหาความรู้ การปฏิบัติของนักศึกษาก่อนได้รับความรู้ ปฏิบัติอยู่ในระดับปานกลาง หลังจากการได้รับความรู้ นักศึกษาปฏิบัติอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบก่อนและหลังได้รับความรู้ พบว่า พฤติกรรมของนักศึกษามีการสอบถามจากภูมิปัญญา ก่อนได้รับความรู้ ปฏิบัติอยู่ในระดับปานกลาง เมื่อได้รับความรู้ นักศึกษาปฏิบัติอยู่ในระดับมากที่สุด

3. จากการทดลองนำยุทธศาสตร์การจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาคุณลักษณะที่พึงประสงค์ตามแนวคิดปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงฯ 4 ยุทธศาสตร์ไปทดลองใช้พบว่า พฤติกรรมของนักศึกษา กศน. นักศึกษาที่ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน อ.บ้านค่าย หลังจากได้รับความรู้แล้ว มีค่าเฉลี่ยในการปฏิบัติเพิ่มขึ้นทุกรายยุทธศาสตร์ และรายชื่อ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า หลังจากได้รับความรู้แล้ว นักศึกษาสามารถนำความรู้ไปปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้จริง และนอกเหนือจากข้อปฏิบัติทั้ง 22 ข้อที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นแล้ว ยังมีประเด็นอื่นๆ ที่ทำให้กลุ่มตัวอย่างได้รับการนำแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้แล้วทำให้เกิดประโยชน์ต่อทั้งตัวกลุ่มตัวอย่างเอง ต่อครอบครัว และต่อชุมชน ดังนี้

1) ประโยชน์ต่อตนเอง

กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่มีความคิดเห็นว่าการประหยัดค่าใช้จ่าย ทำให้มีเงินเก็บเพิ่มมากขึ้น รู้จักประเมินตนเอง ทำให้ครอบครัวมีความสุขเพราะมีรายได้เพิ่มขึ้น

2) ประโยชน์ต่อครอบครัว

ทำให้ครอบครัวมีเงินออมนำไปฝากธนาคาร เพิ่มขึ้นมากกว่าการเป็นหนี้สิน รายจ่ายลด ทำให้ครอบครัวมีรายได้เพิ่มขึ้น ครอบครัวมีความสุขเพราะมีรายได้เพิ่มขึ้น มีเวลาดูแลบ้านช่วยงานบ้านได้มีงานทำ เป็นของตนเอง สามารถปลูกพืชผักสวนครัวในครัว หลังบ้าน เป็นการลดค่าใช้จ่ายส่วนหนึ่ง เนื่องจาก ปัจจุบันพืชผักผลไม้มีราคาแพง ประหยัดค่าน้ำ ค่าไฟ ช่วยพ่อแม่ประหยัดค่าใช้จ่าย เลี้ยงไก่กินไข่ มีการส่งเสริม การออมของคนในครอบครัว เช่น ประหยัดขนมของลูก ๆ ให้ลูกเก็บเงินออมวันละ 10 บาท ปลูกพืชสวนครัว โดยใช้ปุ๋ยหมักหรือปุ๋ยชีวภาพ และประหยัดพลังงาน ไฟฟ้า ที่ไม่จำเป็น ช่วยแบ่งเบาภาระของครอบครัว โดยการช่วยพ่อแม่ทำงานบ้านดูแลน้อง ๆ มีเวลาอยู่กับ ครอบครัวมากขึ้นทำให้ครอบครัวอบอุ่น ทำกับข้าวกิน ร่วมกัน (พร้อมกัน) ช่วยลดต้นทุนในการจ่ายกับข้าว ทำให้ครอบครัวมีเงินเหลือเก็บไว้ใช้ในยามจำเป็น

3) ประโยชน์ต่อชุมชน

ทำให้ในชุมชนไม่มีคนว่างงาน สามารถนำความรู้ ไปแนะนำคนในชุมชน อธิบายถึงการทำเกษตรพอเพียง การประหยัดค่าใช้จ่าย การแก้ปัญหาต่าง ๆ ของชุมชน ที่เกี่ยวกับเกษตรกรรม ปลูกผักสวนครัวแจกเพื่อนบ้าน นำสิ่งที่เราทำไปแนะนำคนในชุมชน ชวนพรรคพวก ออกกำลังกาย ทำให้ชุมชนมีรายได้จากการออม คือ การทำสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ OTOP ของชุมชน และการค้าขาย นำไปบอกกล่าวต่อชาวบ้านในชุมชน มีการบอกกล่าวหรือสอนแนะนำในวิธีการทำหรือ การปลูกหรือการแปรรูปผลิตภัณฑ์ รู้จักช่วยเหลือผู้อื่น และช่วยกันตัดหญ้าทำสะอาดในชุมชน สามารถนำไป บอกเล่าให้คนในหมู่บ้านได้ลองปฏิบัติตามเพื่อการลดใช้ พลังงาน สามารถเป็นต้นแบบให้ชุมชนได้ และแบ่งปัน ความรู้ และทรัพยากรให้แก่คนในชุมชน สามารถนำ ผักสวนครัวที่เราปลูกกับครอบครัวถ้าเหลือกินนำมา แจกจ่ายคนในชุมชนได้ ช่วยสอดส่องดูแลความเรียบร้อย ภายในชุมชน ทำให้ชุมชนเป็นชุมชนที่น่าอยู่เพราะ มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ อยู่กันแบบพี่ แบบน้องพึ่งพาอาศัย ซึ่งกันและกัน

การอภิปรายผล

จากการวิจัยยุทธศาสตร์การจัดการศึกษา เพื่อพัฒนาคุณลักษณะที่พึงประสงค์ตามแนวคิดปรัชญา ของเศรษฐกิจพอเพียงผู้วิจัยได้นำมาเป็นประเด็น ในการอภิปรายดังต่อไปนี้

1. ผลจากการวิเคราะห์คุณลักษณะที่พึงประสงค์ ตามแนวคิดปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง พบว่า กลุ่มตัวอย่างมีความคิดเห็นเกี่ยวกับคุณลักษณะที่พึง ประสงค์ของนักศึกษา กศน.อยู่ในระดับมากทุกด้าน ได้แก่ ด้านความพอประมาณ ความมีเหตุผล ด้านความมีภูมิ คู้มกัน ด้านความรอบรู้และด้านคุณธรรมเมื่อ แยกเป็น รายข้อ จำนวน 55 ข้อ และเมื่อพิจารณาคุณลักษณะ ที่พึงประสงค์ที่อยู่ในระดับมากที่สุดมีจำนวน 21 ข้อ และข้อคิดเห็นเพิ่มเติมเกี่ยวกับคุณลักษณะที่พึงประสงค์ จากแบบสอบถามปลายเปิดอีก 1 ข้อ จึงอาจสรุปได้ว่า กลุ่มตัวอย่างทั้ง 3 กลุ่ม เห็นว่าคุณลักษณะทั้ง 22 ข้อ เป็นคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของนักศึกษา กศน. ตามแนวคิดปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงซึ่งผลการวิจัย ดังกล่าวสามารถเทียบเคียงได้กับข้อค้นพบของ สหัชยา พลปถพี (2548, หน้า 4) พบว่า

คุณลักษณะที่พึงประสงค์ตามแนวคิดปรัชญา ของเศรษฐกิจพอเพียง แบ่งเป็น 3 ประการ คือ (1) พอประมาณ ได้แก่ พอประมาณกับศักยภาพของตน พอประมาณกับสภาพแวดล้อมและไม่โลภเกินไป จนเบียดเบียนผู้อื่น (2) มีเหตุผลได้แก่ ไม่ประมาท รู้ถึง สาเหตุพิจารณาค้นหาปัจจัยที่เกี่ยวข้องและคำนึงถึง ผลกระทบที่จะเกิดขึ้นจากการกระทำ (3) มีภูมิคุ้มกัน ในตัวที่ดี ได้แก่ พึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจ พึ่งตนเอง ได้ทางสังคม คำนึงถึงผลระยะยาวมากกว่าระยะสั้น รู้เท่าทันและพร้อมรับการเปลี่ยนแปลง ซึ่งคุณลักษณะ ทั้ง 3 ประการจะเกิดขึ้นได้จากการพัฒนาความรู้ และคุณธรรมซึ่งเป็นเงื่อนไขหลักของการพัฒนาคน นอกจากนี้คุณลักษณะที่พึงประสงค์ที่ค้นพบบางข้อ ยังสอดคล้องกับคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของคนไทย (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา [สกศ.], 2552, ปกหลัง) จำนวน 6 ข้อ ได้แก่ (1) มีความรับผิดชอบ (2) มีความรู้ รู้จริง รู้ลึก รู้กว้าง (3) มีสติปัญญา รู้จัก คิดวิเคราะห์ มีเหตุผล (4) อารมณ์ดี มีคุณธรรม

ศีลธรรม (5) สังคมดี มีมนุษยสัมพันธ์ (6) มีความสามัคคี และสมานฉันท์

สอดคล้องกับเกณฑ์การประเมินคุณลักษณะ ที่พึงประสงค์ในการจบหลักสูตรตามหลักเกณฑ์และวิธีการจัดการศึกษานอกโรงเรียนหลักสูตรการศึกษา ขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 ในการที่จะพัฒนาผู้เรียน ให้เป็นคนดี มีคุณธรรม จริยธรรม ตามหลัก คุณธรรม 9 ประการ (สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย [กศน.], 2551, หน้า 3) จำนวน 5 ข้อ ได้แก่ (1) สะอาด (2) สุขภาพ (3) ชยัน (4) ประหยัด (5) ซื่อสัตย์

สอดคล้องกับคุณลักษณะที่พึงประสงค์ในการ กำหนดเป้าหมาย และทิศทางการจัดการศึกษาและ องค์ประกอบอื่น ๆ ที่จะนำไปสู่การพัฒนาบุคคลอย่างมี ประสิทธิภาพ ซึ่งแบ่งเป็น 4 คุณลักษณะหลัก หรือ หลัก 4ร.ของไพฑูริย์ สีนลาร์รัตน์และคณะ (ไพฑูริย์ สีนลาร์รัตน์ และคณะ, 2550, หน้า 5) จำนวน 2 ข้อ ได้แก่ (1) รู้ทัน รู้ทันโลก (2) เรียนรู้ชำนาญเชี่ยวชาญการปฏิบัติ

นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับคุณลักษณะที่ พึงประสงค์ของนักเรียนสังกัดสำนักงานคณะกรรมการ การศึกษาขั้นพื้นฐาน ที่กำหนดคุณลักษณะที่พึงประสงค์ ของนักเรียนไว้ 8 ประการ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2552, หน้า 7) ทุกข้อได้แก่ (1) รักชาติ ศาสน์ กษัตริย์ (2) ซื่อสัตย์ สุจริต (3) มีวินัย (4) ใฝ่เรียนรู้ (5) อยู่อย่าง พอเพียง (6) มุ่งมั่นการทำงาน (7) รักความเป็นไทย และ (8) มีจิตสาธารณะ

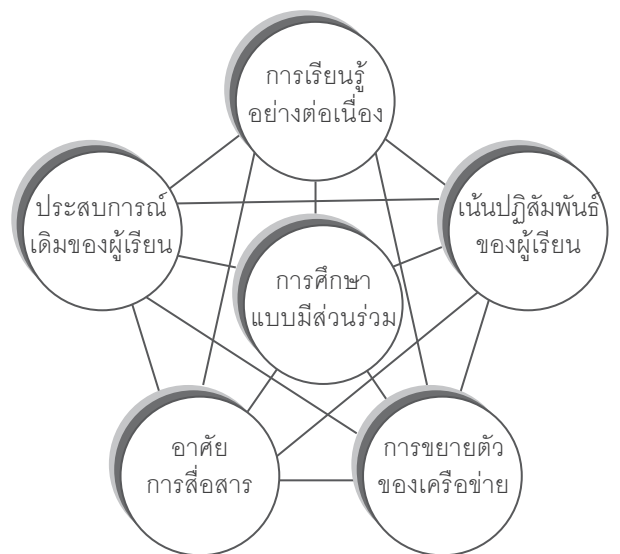
แนวทางการใช้ยุทธศาสตร์การจัดการศึกษาเพื่อ พัฒนาคุณลักษณะที่พึงประสงค์ ตามแนวคิดปรัชญา ของเศรษฐกิจพอเพียงสำหรับนักศึกษา กศน.

เพื่อให้งานวิจัยฉบับนี้สมบูรณ์มากยิ่งขึ้นผู้วิจัย ได้เพิ่มเติมแนวทางการนำยุทธศาสตร์การจัดการศึกษา เพื่อพัฒนาคุณลักษณะที่พึงประสงค์ตามแนวคิดปรัชญา ของเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้เพื่อให้หน่วยงาน สถานศึกษาสามารถ นำไปประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับกลุ่มเป้าหมายดังนี้

การนำยุทธศาสตร์การจัดการศึกษาเพื่อพัฒนา คุณลักษณะที่พึงประสงค์ตามแนวคิดปรัชญาของ เศรษฐกิจพอเพียงไปใช้ควรใช้รูปแบบการจัดการศึกษา

แบบมีส่วนร่วม (participatory learning process) ประกอบด้วยแนวคิดหรือความเชื่อพื้นฐาน 5 ประการ คือ (1) การเรียนรู้ต้องอาศัยประสบการณ์เดิมของผู้เรียน (2) เป็นการเรียนรู้ที่เกิดการเรียนรู้ใหม่ ๆ อย่างต่อเนื่อง และทำท่าย (3) เป็นการเรียนรู้ที่เน้นปฏิสัมพันธ์ระหว่าง ผู้เรียนกับผู้เรียนและระหว่างผู้เรียนกับผู้สอน (4) เป็นการ เรียนรู้ที่อาศัยการสื่อสารทุกรูปแบบเพื่อนำไปสู่การ เปลี่ยนแปลง (5) เป็นการทำให้เกิดการขยายตัวของ เครือข่ายความรู้ที่ทุกคนมีอยู่และขยายออกไปให้ กว้างขวางยิ่งขึ้น

จุดเน้นของการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมคือการให้ ผู้เรียนมีส่วนร่วมทั้งด้านร่างกายและจิตใจ การได้รับ ประสบการณ์ที่สอดคล้องกับชีวิตจริง ได้รับการฝึกฝน ทักษะชีวิตต่าง ๆ การแสวงหาความรู้ด้วยตนเอง การคิด การจัดการความรู้ การแสดงออก การสร้างความรู้ใหม่ และการทำงานร่วมกันตามแนวคิดหรือความเชื่อ พื้นฐาน 5 ประการ ดังภาพการนำยุทธศาสตร์การจัดการ ศึกษาเพื่อพัฒนาคุณลักษณะที่พึงประสงค์

การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของนักศึกษาสามารถ ทำได้ 3 ด้าน ได้แก่

1. ด้านพุทธิพิสัย (cognitive) เป็นการเรียนเพื่อ ทบทุนพัฒนา ต่อยอดความรู้เดิม และการให้องค์ความรู้ ใหม่ โดยมีองค์ประกอบ ด้านประสบการณ์ ความคิด รวบรวม จากประสบการณ์ที่นักเรียนนำเสนอ การสะท้อน ความคิดเห็น การทดลองและการประยุกต์ใช้

2. ด้านจิตพิสัย (attitude) เป็นการปรับเปลี่ยนหรือเสริมสร้างให้นักเรียนมีความรัก ความคิด ความเชื่อต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นการเรียนเพื่อเสริมสร้างเจตคติที่ดีต่อการเรียน ต่องานที่ปฏิบัติผู้สอนจึงต้องจัดกิจกรรมที่เสริมสร้างและปรับเปลี่ยนความคิด ความเชื่อและความรู้สึกเพื่อให้เกิดความคิดรวบยอดที่ปรับเปลี่ยนไปและนำไปทดลองใช้

3. ทักษะพิสัย (skill) เป็นความสามารถที่คนเราไม่เคยมีมาก่อนแต่ได้เรียนรู้จากการกระทำจนชำนาญ การสอนทักษะมี 2 ขั้นตอน คือขั้นรู้ข้อเท็จจริงและขั้นลงมือกระทำ

การจัดกิจกรรมการเรียนการสอน

การจัดกิจกรรมการเรียนการสอน สถานศึกษาควรจัดการเรียนการสอนตามเนื้อหาสาระที่กำหนดไว้ในหลักสูตร เน้นกระบวนการคิด วิเคราะห์ การปฏิบัติจริง โดยมีแนวทางในการจัดกิจกรรมดังนี้

1. การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่เน้นกระบวนการฝึกทักษะ การคิดวิเคราะห์ การรู้จักการแก้ปัญหาจากชีวิตจริงโดยเน้นบทเรียนปลายเปิด

2. การจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ นักศึกษากศน.ส่วนมากเป็นผู้ใหญ่ มีประสบการณ์ค่อนข้างสูง การแลกเปลี่ยนเรียนรู้จะทำให้เกิดการเติมเต็มซึ่งกันและกัน นอกจากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การศึกษาดูงานถือเป็นการเรียนรู้ตามอัธยาศัยจากแหล่งเรียนรู้อื่นๆ อีกซึ่งจะทำให้ นักศึกษาได้ต้นแบบและนำความรู้ไปประยุกต์ในวิถีชีวิตได้

3. การวัดและการประเมินผล ควรให้ครอบคลุมทั้ง 3 ด้าน ได้แก่

3.1 ด้านความรู้ (knowledge)

3.2 ด้านทักษะกระบวนการ (process)

3.3 ด้านคุณลักษณะที่พึงประสงค์ตามแนวคิดปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

การวัดผลประเมินผล

การนำยุทธศาสตร์การจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาคุณลักษณะที่พึงประสงค์ตามแนวคิดปรัชญาของ

เศรษฐกิจพอเพียงสำหรับนักศึกษา กศน. ตารางผลการวิจัยนี้เป็นเพียงส่วนหนึ่งในการขับเคลื่อนตามแนวคิดปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อให้นักศึกษากศน.สามารถนำหลักปรัชญาไปประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับวิถีชีวิตเพื่อให้เกิดความสมดุล มั่นคง และเกิดความยั่งยืน ดังนั้นในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการวัดผลประเมินผลเพื่อต้องการทราบว่านักศึกษาได้ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมไปในเชิงบวกมากน้อยแค่ไหน การวัดผลประเมินผลจึงเป็นเครื่องมือในการตรวจสอบ โดยมีแนวทางในการวัดผลประเมินผลดังนี้

1. การสังเกตของพฤติกรรมของนักศึกษา

2. ประเมินจากการปฏิบัติจริง

3. สังเกตจากการบันทึกต่าง ๆ เช่น ใบงาน สมุดบันทึกความดี สมุดบัญชีรายรับ รายจ่าย สมุดบันทึกการเข้าร่วมกิจกรรม ฯลฯ

4. ผลการสำรวจความพึงพอใจของบิดา มารดา

5. พิจารณาจากชิ้นงาน/โครงการ

6. จากแบบทดสอบที่ครูสร้างขึ้นโดยเฉพาะข้อสอบอัตนัย

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ควรมีการส่งเสริมให้มีการกำหนดนโยบายจากระดับกระทรวงให้มีการส่งเสริมความรู้ตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงทั้งในระบบโรงเรียน การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ตลอดจนทั้งการอบรมประชาชนทั่วนำไปให้สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในวิถีชีวิตได้อย่างมีประสิทธิภาพ ประสิทธิผล

1. ควรมีการนำคุณลักษณะที่พึงประสงค์ดังกล่าวไปจัดทำยุทธศาสตร์ให้สอดคล้องกับกลุ่มประชาชนหรือนักเรียนในระบบการศึกษาจะช่วยให้มีการขับเคลื่อนยุทธศาสตร์การจัดการศึกษาได้ประโยชน์กับกลุ่มอื่น ๆ อีกทางหนึ่ง

ข้อเสนอแนะเชิงวิชาการ

1. ควรมีการจัดทำคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของนักเรียน นิสิต นักศึกษา ตามแนวคิดปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงในทุกระดับชั้น
2. จัดทำมาตรฐานขั้นต่ำของศูนย์เรียนรู้ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง
3. กำหนดให้กระบวนการเรียนรู้ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเป็นองค์ประกอบหนึ่งของการประกันคุณภาพทั้งภายในและภายนอกของสถานศึกษา
4. พัฒนา ครูและบุคลากรที่เกี่ยวข้องกับปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงให้สามารถจัดการเรียนการสอน

ได้ถูกต้องตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงได้อย่างแท้จริง

5. พัฒนาแหล่งการเรียนรู้ด้านปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงให้ ครอบคลุมทุกตำบล เพื่อเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้าถึงปรัชญาและนำไปปฏิบัติได้อย่างแท้จริง
6. สนับสนุนให้ชุมชนจัดทำยุทธศาสตร์การจัดการศึกษาตามแนวคิดปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของแต่ละชุมชน
7. มีการติดตามประเมินผลการเรียนการสอนเศรษฐกิจพอเพียงอย่างต่อเนื่อง

เอกสารอ้างอิง

- กรมการศึกษานอกโรงเรียน. ม.ป.ป.. *คุณลักษณะของประชาชนไทยในอนาคต*. เอกสารอัดสำเนา: ผู้แต่ง.
- กระทรวงศึกษาธิการ. (2550). *เอกสารการประชุมเชิงปฏิบัติการด้านการติดตามประเมินผลโครงการขับเคลื่อนปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงสู่สถานศึกษา ระหว่างวันที่ 16-19 พฤษภาคม ณ โรงแรมบางกอกพาเลส: เอกสารอัดสำเนา: ผู้แต่ง.*
- กระทรวงศึกษาธิการ. (2550). *ผลการดำเนินงานขับเคลื่อนปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงสู่สถานศึกษา ปีงบประมาณ 2550*. กรุงเทพฯ: ศูนย์ประสานงานกลางการดำเนินงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ.
- กระทรวงศึกษาธิการ. (2550). *เอกสารศูนย์ประสานงานกลางการดำเนินงานโครงการเศรษฐกิจพอเพียงสู่การเรียนการสอน 2550 การขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงด้านการศึกษา*. เอกสารอัดสำเนา: ผู้แต่ง.
- กระทรวงศึกษาธิการ. (2550). *ยุทธศาสตร์ขับเคลื่อนปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงสู่สถานศึกษา (2550 – 2554)*. กรุงเทพมหานคร: กระทรวงศึกษาธิการ.
- กระทรวงศึกษาธิการ. (2553). *แนวทางการจัดการเรียนรู้ หลักสูตรการศึกษานอกระบบ ระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2555*. กรุงเทพฯ: ไทยพับบลิค เอ็ดดูเคชั่น.
- กระทรวงศึกษาธิการ. (2551). *แนวทางการประเมินคุณธรรมผู้เรียนตามหลักเกณฑ์และวิธีการจัดการศึกษานอกโรงเรียน หลักสูตรการศึกษานอกระบบ ระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544*. กรุงเทพมหานคร: รุ่งเรืองเจริญพาณิชย์
- การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย. (2551). *สำนักงาน แนวทางการประเมินคุณธรรมผู้เรียน*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ รุ่งเรืองเจริญพาณิชย์.
- คู่มือเฉลิมพระเกียรติครองราชย์ 60 ปี. (2552). ค้นจาก <http://th.wikipedia.org/wiki>
- โครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติประจำประเทศไทย. (2550). *รายงานการพัฒนาคนของประเทศไทย ปี 2550 เศรษฐกิจพอเพียงกับการพัฒนาคน*. กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ท.

- ทิตินา แคมณี. (2546). *กิจกรรมปลูกฝังค่านิยมเศรษฐกิจพอเพียง*. กรุงเทพมหานคร: เมธีทีปส์.
- มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. (2550). *รายงานฉบับประชาชนโครงการศึกษาวิจัยเพื่อจัดทำดัชนีวัดภาวะเศรษฐกิจและสังคมโดยใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง*. เอกสารอัดสำเนา: ผู้แต่ง.
- สถาบันพระปกเกล้า. (2550). *รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550*. กรุงเทพมหานคร: รัฐมนตรีและราชกิจจานุเบกษา.
- สหทยา พลภักดิ์. (2548). *การนำเสนอแนวทางการพัฒนาคนให้มีคุณลักษณะตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง*. วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ไพฑูริย์ สีนลาวัฒน์ และคณะ. (2550). *เอกสารโครงการวิจัยบูรณาการการเปลี่ยนผ่านการศึกษาเข้าสู่ยุคเศรษฐกิจฐานความรู้*. เอกสารอัดสำเนา: ผู้แต่ง.
- Krejcie, R. V. & Morgan, D.W. (1970). Determining sample size for research activities. *Education and psychological measurement* 3, 608.

